

ÂDEM

(آدم)

Semavî kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber.

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle **ebû'l-beşer**, Kur'an-ı Kerim'de (bk. Âl-i İmrân 3/33) Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan **safiyullah** unvanlarıyla da anılmaktadır.

Âdem kelimesinin menşe ve iştikaki tartışmalıdır. Kelimenin Sumer dilindeki **adamu** (babam), Âsur-Bâbil dilindeki **adamu** (yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş; çocuk, genç) veya Sâbiî dilindeki **adam** (kul) kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür (bk. L. Pirot, *DBS*, I, 87). Bazıları, Âdem kırmızı topraktan (adamah) yaratıldığı için ona, "kırmızı" mânasına gelen **Adam** adının verildiğini ileri sürmüşlerse de bu görüş ilgi görmemiştir (bk. L. Pirot, *a.e.*, I, 87). Diğer taraftan, Tekvîn'deki (2/7) "Yerin toprağından (adamah) insanı (adam) yaratı" ifadesinden dolayı, âdem kelimesinin toprakla bağlantısı olduğu da söylenmiştir (bk. B. S. Childs, *IDB*, I, 42). **Adam**, İbrânîce'de insan türü için kullanılan müşterek bir isimdir. Ahd-i Atik'te bu kelime, insan ve insan türü anlamında 500'den çok yerde, nâdiren de özel isim olarak ilk insan için kullanılmıştır (bk. B. S. Childs, *a.e.*, I, 42). Tekvîn'in ilk beş babında kelime hem özel isim olarak (5/1-5), hem de "insan türü" (1/26-28) ve "ilk insan" (2/4; 4/26) mânalarında kullanılmıştır. Çağdaş yorumcular, kelimenin Tekvîn'e (4/25) kadar "insan türü" anlamında kullanıldığı kanaatinde dirler.

Âdem kelimesinin hangi dilden geldiği ve hangi kökten türemiş olduğu konusu müslüman dilciler arasında da tartışılmıştır. Dilcilerin çoğu bu kelimenin Arapça asıllı olduğunu, "esmerlik" anlamına gelen **el-üdm** (الأدمه) veya "tip, örnek" anlamındaki **el-edeme** kökünden türetildiğini savunurlar. Başka bir görüşe göre, "bir şeyin dış yüzü" (daha çok **edîmetü'l-arz** şeklinde "yeryüzü") anlamına gelen **el-edîme** kelimesinden türetilmiştir. Nitekim genellikle sahih kabul edilen bir rivayete göre Allah, Âdem'i yeryüzünün her tarafından alınan toprak örneklerinin birleşiminden yaratmıştır. Bu toprağın çeşitliliğinden dolayı da Âdem'in nesli değişik karakterler taşır (bk. Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Tefsîr", 2/1; *Müsned*, IV, 400, 406). Âdem kelimesinin "in-

sicam, ülfet" anlamına gelen **el-üdm** veya **el-üdm**eden türetilmiş olabileceği de söylenmiştir. Kökünün Arapça olduğunu iddia edenlere göre kelimenin aslı **e'dem** şeklinde iki hemzeli olmakla birlikte, morfolojik kural ve fonetik zaruretler uyarınca, ikinci hemze elife çevrilererek **âdem** şeklini almıştır. Âdem kelimesinin Arapça'ya Süryânîce veya Ârâmîce'den geçtiğini savunanlar da olmuştur. Nitekim Zemahşerî, Arap dilcilerinin Ya'küb, İdrîs, İblis vb. isimlerde yaptıkları gibi âdem ismini de **el-üdm**e veya **edîmü'l-arz**den türetmek istediklerini, ancak bu kelimenin kesinlikle yabancı bir isim olduğunu belirtmektedir (bk. *Keşşâf*, I, 272).

Âdem'in Yaratılışı ve Meziyetleri. Âdem'in yaratılışı Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır. Tevrat'ta ilk insanın yaratılış şekli ve zamanı iki ayrı hikâyede farklı biçimlerde nakledilmektedir. "Ruhban metni" adı verilen birinci hikâyeye göre (bk. Tekvîn, 1/1-2/4^a) insan, yaratılışın altıncı gününde, diğer bütün varlıklardan sonra Tanrı'ya benzer bir sütte, ilk defa erkek ve dişi olarak yaratılmıştır. "Yahvist metin" adı verilen ikinci hikâyede ise (bk. Tekvîn, 2/4^a-25) önce erkeğin, daha sonra da onun kaburga kemiğinden kadının yaratıldığı anlatılır. İlk insan (adam), bizzat Tanrı tarafından yerin toprağından (adamah) yapılmış, daha sonra burnuna hayat nefesi üflenerek canlı bir varlık olmuştur (bk. Tekvîn, 2/7). Tevrat tefsirlerinde ve apokrif kabul edilen kitaplarda Âdem'in yaratıldığı toprağın kutsal yer (Kudüs'teki Süleyman Mâbedi'nin bulunduğu mahal) ile dünyanın dört bir yanındaki kırmızı, siyah ve beyaz topraktan alındığı belirtilir (bk. *JE*, I, 174).

Kur'an-ı Kerim'e göre Âdem'in yaratılışının diğer insanlarınki gibi olmadığı kesindir. Özellikle Âl-i İmrân sûresinin elli dokuzuncu âyetinde, "Allah nezdinde -yaratılış bakımından- İsa'nın durumu Âdem'e benzer; Allah onu topraktan yarattı; sonra ona 'ol!' dedi ve oluverdi" denilerek bu iki peygamberin yaratılışlarındaki olağan üstü duruma işaret edilmiştir.

Hz. Âdem'in yaratıldığı madde, çeşitli âyetlerde değişik terimlerle ifade edilmektedir. Fahreddin er-Râzî bu âyetlerde onun yaratılış keyfiyetinin muhtelif şekillerde tasvir edildiğini belirterek bunları şöyle sıralamaktadır: Toprak (türâb), su (mâ), çamur (tîn), akışkan veya süzme çamur (sülâle min tîn), ya-

pişkan çamur (tîn lâzib), kurumuş çamur (salsâl). **Salsâl** Kur'an'da farklı ifadelerle tekrarlanmıştır (bk. el-Hicr 15/26, 28, 33; er-Rahmân 55/14). Râzî'ye göre bunların ilkinde "porselen (hazef) gibi ses çıkaran (fehâr) kurumuş çamur", ikincisinde "bir müddet suda kaldığından rengi siyahlaşmaya yüz tutmuş madde (hame'"), üçüncüsünde de "koku değişmiş madde (mesnûn)" kastedilir (bk. *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII, 74-75). Bu âyetleri ve burada belirtilen tâbirleri bir nevi tekâmül anlayışı içinde yorumlamak isteyen teşebbüsler görülmektedir. Özellikle, "İnsanın üzerinden öyle uzun bir zaman geçti ki -o vakit- o, anılmaya değer bir şey bile değildi" meâlindeki âyetten (el-İnsân 76/1), Hz. Âdem'in yaratılışından bedenî ve ruhî yönleriyle tam bir insan haline gelmesine kadar uzun bir zaman geçtiği mânası çıkarılabilir. Nitekim Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayette, Âdem'in çamur halinden başlayarak her yaratılış safhasında kırk yıl kaldığı belirtilmektedir. Fakat bu rakamı kesin kabul etmeyip çokluktan kinaye saymak gerekir. Ayrıca göklerin, yerin ve bunlardaki şeylerin altı günde yaratıldığını bildiren âyetlerdeki "gün" tâbirini "devir" şeklinde yorumlayan görüşün tercih edilmesi ve Râzî'nin de işaret ettiği gibi (bk. *a.g.e.*, XXX, 235-236), gerçek insanın "düşünen nefis" olduğunun kabul edilmesi halinde, bedeninin bu nefsi yahut ruhu kabullenecek duruma gelinceye kadar uzun bir gelişme devresi geçirdiğini düşünmek mümkündür.

Kur'an, sahih hadisler ve bunlara dayanan diğer güvenilir İslâmî kaynakların Hz. Âdem hakkında verdiği bilgilerden çıkan sonuca göre Âdem topraktan yaratılmıştır. Konuyla ilgili âyetlerden, bu yaratılışın belli bir gelişme seyri takip ettiği ve süresi bilinmemekle birlikte belli bir zaman içinde tamamlandığı sonucu da çıkarılabilir. Ancak bu gelişme hiçbir zaman, ilâhî irade ve kudretin tesiri olmaksızın tabii bir tekâmül şeklinde anlaşılmamalıdır. Bütün ilgili âyetlerde Âdem'in yaratılması olayında Allah'ın irade ve kudretinin etkisine özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca Âdem'in herhangi bir başka canlıdan tekâmül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde, öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli mânevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak ya-

ratıldığı, tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır. Bu sebeptir ki insanın yaratılışının bu özel yanını bütünüyle reddederek onu bayağı canlılar seviyesine indiren teorileri İslâm inançları ile bağdaştırmak mümkün değildir.

İslâmî kaynaklarda da Âdem'in yaratıldığı toprağın nereden alındığına ve mahiyetine dair rivayetler vardır. Bir rivayete göre Allah, Âdem'in yaratılacağı toprağı getirmesi için yeryüzüne önce Cebrâil'i göndermiş, fakat yeryüzü kendisinden toprak alınmasına müsaade etmemiştir. Bunun üzerine Mikâil görevlendirilmiş, o da başaramayınca bu defa "ölüm meleği" bu işe memur edilmiştir. Ölüm meleği, yeryüzünün itirazına rağmen toprağı almayı başarmıştır. Bu melek yeryüzünün çeşitli yörelerinden aldığı kırmızı, beyaz ve siyah toprak örneklerini birbirine karıştırmış, daha sonra göğe çıkarak toprağı su katmış ve onu yapışkan çamur haline getirmiştir. Çamur siyahlaşıp kokmaya başlayınca Allah bu çamurdan Âdem'i yaratmıştır (bk. Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, I, 158-160, 169; Sa'lebî, s. 21). Âdem'in yaratılışı ile ilgili başka bazı rivayetlerde onun baş ve yüzünün Kâbe toprağından, göğsünün ve sırtının Beytülmakdis, baldırlarının Yemen, bacaklarının Mısır, ayaklarının Hicaz, sağ elinin doğu, sol elinin de batı topraklarından yaratıldığı nakledilmektedir (bk. Sa'lebî, s. 21). Ancak, menkıbeyi andıran bu rivayetler İslâm âlimlerince itimada şayan görülmemiştir.

Tevrat'ta Âdem'in yeryüzünde, altıncı günde yerin toprağından yaratıldığı bildirilmekte, başka bilgi verilmemektedir. Apokrif kabul edilen kitaplarda ise Âdem'in, yaratılışın altıncı günü olan cuma gününün ilk saatinde Kudüs'te yaratıldığı nakledilmektedir (bk. J. B. Frey, *DBS*, I, 112). Yine yahudiler Âdem'in milattan önce 3761-3760'da yaratıldığını kabul ederler (bk. *NDB*, s. 134). Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in hangi günde yaratıldığı belirtilmemekte, ancak hadislerde onun cuma günü yaratıldığı, o günde cennete konulduğu, yine cuma günü cennetten çıkarıldığı, aynı günde tövbesinin kabul edildiği ve yine bir cuma günü vefat ettiği haber verilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, "Şalât", 207; Tirmizî, "Cum'a", I; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 79; "Cennâ'iz", 65; Dârimî, "Şalât", 206; *Müsned*, II, 311).

İslâmî kaynaklarda, Hz. Âdem'in yaratılmasından önce yeryüzünde insan

veya ona benzer akıllı ve şuurlu bir varlık bulunup bulunmadığı konusu tartışılmıştır. Bu tartışmanın sebebi, Âdem'in yaratılışıyla ilgili âyetlerde geçen halife kelimesiyle, Bakara sûresinde meleklerle atfedilen, "Yeryüzünde orayı fesada verecek ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" anlamındaki ifadedir. Bir görüşe göre, Kur'an-ı Kerim'de Âdem'e ve onun soyuna halife denildiğine bakılırsa yeryüzünde Âdem'den önce başka bir insan türü yaşamış olmalıdır. Bunlar orayı fesada verdikleri ve kan döktükleri için helâk edilmişlerdir. Bu sebeple Âdem ve soyu halife yani bu eski insanların halefi olmuş, onların yerine geçmiştir. Melekler Âdem'in neslinin fesat çıkaran ve kan döken varlıklar olacağını bu eski insanlarla kıyaslayarak ileri sürüyorlardı. Bundan başka, Hz. Âdem'den önce yeryüzünde Hin ve Bin veya Tim ve Rim diye adlandırılan varlıklar bulunduğu, bunların cinlerden önce var olduğu, dünyada fesat çıkardıkları, kan döktükleri ve bu yüzden Allah'ın bunları helâk ettiği şeklinde rivayetler varsa da bunlar İsrâiliyat'tan veya eski İran folklorundan geçmiş hikâyeler olup İslâmî bir temele dayanmamaktadır (bk. Reşid Rızâ, I, 258). İbn Haldûn bu tür rivayetleri asılsız bulmakta, Âdem ve soyu hakkında Kur'an'da bildirilenlerden başka güvenilir bilgiye sahip olmadığımızı belirtmektedir (bk. *el-İber*, II, 4-5).

Bütün güvenilir tefsirlere göre, meleklerin Hz. Âdem ve soyu hakkındaki bilgileri ya Allah'ın daha önce bu konuda onlara mâlumat vermesinden veya levh-i mahfûzda yazılı olanları öğrenmiş olmalarından kaynaklanmış, yahut melekler günahsız oldukları için kendileri gibi olmayan varlıkların günah işleyecek bir tabiatla yaratılmış olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir (bk. Zemahşerî, I, 271). Aynı şekilde Hz. Âdem ve soyunun halife diye tanıtılması da Âdem'den önce bir insan türünün yaşamış olduğu sonucuna götürmez. Zira daha tutarlı ve genel kabul gören bir görüşe göre bu kelime, "daha önceki bir insan topluluğunun halefi, onların yerini alan" mânâsında değil, "Allah'ın vekili, yeryüzünde O'nun hükümlerini yaşatan, uygulayan, dünyayı imar, insanları idare ve terbiye eden, dünyadaki diğer bütün canlılardan üstün olan, onları emri altına alan" anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeden, Âdem ve soyunun daha önce yeryüzünde yaşamış olan cinlerin veya meleklerin halefleri olduğu mânâsını çıkaranlar da vardır (bk. Zemahşerî, I,

271; Râzî, II, 165; Âlûsî, I, 220). İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre de yeryüzünde daha önce cinler yaşamaktaydı; Allah bunları oradan uzaklaştırdı ve yerlerine Âdem ile soyunu yarattı. Hasan-ı Basrî ise En'âm sûresinin 165. âyetini delil göstererek insanların, tarihin akışı içinde birbirlerinin yerine geçtikleri için halife diye nitelendirildiklerini söyler (bk. Râzî, II, 165-166).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'le ilgili âyetlerde bu konu genellikle üç ayrı noktadan ele alınmıştır. Öncelikle Âdem'in son derece önemsiz bir madde olan topraktan başlamak üzere bedenî ve ruhî yönleriyle tam ve kâmil bir insan haline gelinceye kadar geçirdiği safhalardan söz edilir ve bu suretle Allah'ın kudretinin üstünlüğü vurgulanmış olur. İkinci olarak Âdem'in varlık türleri arasındaki mevkiinin yüksekliğine işaret edilir. Bu âyetlerde hem Âdem'in hem de onun soyunun yeryüzünün halifeleri olduğu, Allah'ın kendilerine verdiği akfî, zihnî, ahlâkî vb. meziyetlerden, dolayısıyla hem Allah'a ibadet eden hem de yeryüzünde Allah'ın hükümlerinin yerine getirilmesini sağlayan, ayrıca diğer birçok varlık türlerini kendi hizmetinde kullanabilen varlık olduğuna dikkat çekilir. Çeşitli âyetlerde Allah'ın emri uyarınca meleklerin Âdem'e secde ettikleri bildirilmektedir (aş. bk.). Buna göre Allah Âdem'i meleklerden daha üstün ve onların saygısına lâyık bir mertebede yaratmıştır. Bu meziyet yalnız Âdem'e münhasır olmayıp aynı zamanda bütün insanlığa şâmil bir şereftir. Kur'an'da başka vesilelerle de insanoğlunun bu meziyetine işaret edilmiştir (bk. el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4). Kur'an-ı Kerim'in Âdem'le ilgili olarak ele aldığı üçüncü konu onun peygamberliğidir. Hz. Âdem'in nebî veya resul olduğunu açık ve kesin olarak ifade eden âyet yoksa da yine Kur'an'ın açıkladığına göre, "Âdem rabbinden vahiy (kelimât) almıştır" (el-Bakara 2/37). Allah ona hitap etmiş, yükümlülük ve sorumluluğunu bildirmiştir (bk. el-Bakara 2/33, 35; el-A'râf 7/19; Tâhâ 20/117). Başka bir âyette de Allah'ın Nûh, İbrâhîm hânedanı ve İmrân hânedanı ile birlikte Âdem'i de âlemlere üstün kıldığı belirtilmekte (bk. Âl-i İmrân 3/33), böylece dolaylı olarak onun peygamber olduğuna işaret edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bir hadiste (bk. V, 178, 179, 265), ilk peygamberin kim olduğu yolundaki bir soruya Hz. Peygamber'in "Âdem'dir" karşılığını verdiği belirtilmektedir.

Tevrat'taki yaratılışa dair ikinci hikâyede, Hz. Âdem yaratıldıktan sonra Allah onun yalnızlığını gidermek, kendisine uygun bir yardımcı yapmak üzere her kır hayvanını, göklerin her kuşunu topraktan yapar ve onlara ne ad koyacağını görmek için Âdem'e getirir. Âdem de bütün sığırlara, göklerin kuşlarına ve her kır hayvanına ad koyar (bk. Tekvîn, 2/18-20). Âdem'in hayvanların isimlerini belirlemesi, hem onların görevlerini tesbit etmesi hem de onlar üzerinde hükümran olması şeklinde yorumlanmıştır (bk. *Ancien Testament*, 47). Zira yahudi telakkisine göre, isim ile o ismin verildiği varlık arasında doğrudan bir alâka vardır ve bir varlığın adını bilmek, onu iyice tanımak ve onun üzerinde etkili olmak demektir (bk. *NDB*, 532).

Hz. Âdem ve onun soyunun diğer birçok varlıktan daha üstün ve değerli sayılmasının (bk. el-İsrâ 17/70) temelinde Allah'ın onlara verdiği bilgi gücü bulunduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an'da meleklerin, insanoğlunu "yeryüzünde fesat çıkaran ve kan döken" varlık olarak nitelendirmeleri üzerine Allah'ın Âdem'e bütün isimleri öğrettikten sonra bunları meleklerle sorduğu, onlar bilmeyince Âdem'e, "Ey Âdem, onlara eşyanın isimlerini bildir!" dediği ve Âdem'in isimleri onlara bildirdiği açıklanmıştır (bk. el-Bakara 2/30-33). Tefsirlerde genellikle, bu âyetlerdeki "isimler" in kavram bilgisi olduğu ve meleklerin bilmedikleri şeyler hakkında Hz. Âdem'in bilgili kılındığı, böylece onun ilimde meleklerden daha üstün nitelikte yaratıldığı yine bu âyetlerde belirtilmektedir. Söz konusu âyetlerin birinde, "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti" denilerek Âdem'in bilgisinin genişliğine işaret edilmiştir. Bilgi gibi bir meziyet ve imtiyaza sahip olmak meleklerin bile Âdem'e secde etmesini gerektirdiğine göre, insanoğlu aynı meziyet sayesinde tabiattaki birçok varlığa ve güçlere hâkim olup eşyaya şekil verme ve onları kendi yararına kullanma kabiliyetinde yaratılmıştır.

Meleklerin Âdem'e Secde Etmesi. Tevrat'ta ne Hz. Âdem'in yaratılışından önce Rab Yahve'nin meleklerle görüşmesi, ne de yaratılıştan sonra meleklerin ona secde edişi zikredilmektedir. Ancak, yaratılışın ilk hikâyesindeki, "Allah dedi: Sûretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım" (Tekvîn, 1/26) ve "Rab Allah dedi: İşte Adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu..." (Tekvîn, 3/22)

ifadelerindeki çoğul sigası, Tevrat tefsirlerinde meleklerin mevcudiyetle izah edilmiştir (bk. J. Pedersen, *EI²* (Fr.), I, 182; L. Pirot, *DBS*, I, 88). Hıristiyan ilâhiyatçı Origène de aynı kanaattedir. Ancak bu çoğul sigasının teslîs* e bir işaret olduğu iddiası da bazı hıristiyanlarca ileri sürülmüştür (bk. L. Pirot, *DBS*, I, 88). Meleklerin Âdem'e secde etmesi ise Tevrat tefsirlerinde, meleklerin ona bir Tanrı gibi secde etmek istemeleri ve fakat Tanrı'nın buna engel olması şeklinde nakledilmektedir. Kutsal kitaplar dışında kalan ve apokrif sayılan kaynaklardan *Vita Adami*'de melek Mikâil (Michel) Âdem'e secde eder ve diğer melekleri de secde etmeye davet eder. Sür-yânice yazılmış "Hazinele Mağarası" (*La Caverne des Trésors*) adlı eserde ise şeytan dışında bütün meleklerin Âdem'e secde ettikleri ifade edilmektedir (bk. J. Pedersen, *EI²* (Fr.), I, 182; J. B. Frey, *DBS*, I, 112).

Kur'an-ı Kerim'e göre, Allah Âdem'i yarattığı ve ona ruh verdiği zaman meleklerle, "Âdem'e secde edin!" diye emretmiş, bütün melekler bu emre uymuşlar (bk. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/29-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/72-74), ancak İblis kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını, dolayısıyla ondan üstün olduğunu ileri sürerek emre karşı gelmiş (bk. el-A'râf 7/12; el-Hicr 15/33; el-İsrâ 17/61; Sâd 38/76) ve bu yüzden lânetlenerek Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır (bk. Sâd 38/74-78). Bunun üzerine, Allah'tan kıyamete kadar, düşmanı olan Âdem soyunu doğru yoldan ayırmak, kendi cemaatini çoğaltmak için mühlet istemiş (bk. el-A'râf 7/13-18; el-Hicr 15/34-43; el-İsrâ 17/61, 65; Sâd 38/75-83), Allah da ona bu fırsatı vermiştir. İslâm'da Allah'tan başkasına ibadet maksadıyla secde etmek küfür olduğundan, meleklerin Hz. Âdem'e secdesi İslâm âlimlerince ibadet secdesi değil, saygı secdesi ve bir nevi biat olarak yorumlanmıştır. Bazı eserlerde (meselâ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 180) Hz. Âdem'e secde etmekten kaçınan melekler olduğu ve bunların yakıldığı ifade edilmekteyse de bu rivayet, İslâm'ın melekler hakkındaki genel telakkisi ile bağdaşmaz (bk. İbn Kesir, I, 111).

Âdem'in Konulduğu Cennet. Tevrat'a göre Allah, yerin toprağından ilk insanı yarattıktan sonra, şarka doğru Aden'de (Eden) bir bahçe hazırlar ve yaptığı

adamı oraya koyar (bk. Tekvîn, 2/7-8). Bu bir dünyevî cennettir. Bu cennete verilen isim, İbrânice'de edendir. Âsur ve Bâbil dilinde edinu, Sumer dilinde edin olan bu kelime "ova, bozkır" mânasındadır (bk. ADN, CENNET). Rab Allah, içinden bir irmağın çıkıp dört kola ayrıldığı bu bahçede, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını bitirir. Allah, korunması için adamı Aden bahçesine koyar. Bahçenin her ağacından yiyebileceğini, ancak iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yememesi gerektiğini, aksi takdirde öleceğini bildirir (bk. Tekvîn, 2/9-17). Daha sonra da Âdem'in yalnızlığını gidermek için, ona uygun bir yardımcı olmak üzere, yerin hayvanlarını, göğün kuşlarını yaratır. Fakat bunların hiçbirini uygun olmayınca, Âdem'in kaburga kemiğinden kadın yaratılır (bk. HAVVA). Âdem ile Havvâ'nın yerleştikleri bu bahçe (cennet), Tevrat'a göre yeryüzündedir ve tartışmalı olmakla birlikte, çoğunlukla Dicle ile Fırat arasındaki bölgeyi ifade ettiği kabul edilmiştir (bk. E. Cothenet, *DBS*, VI, 1178).

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Hz. Âdem ve Havvâ'ya cennete yerleşmelerini emrettiği belirtilmekte (bk. el-Bakara 2/35), ancak bunun âhirette iyilerin kalacakları "ebedîlik yurdu" (dârülhuld) olan cennet olup olmadığı konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu yüzden İslâm bilginlerinden bir kısmı, ilgili âyetlerdeki cennet kelimesinin sözlük anlamıyla "bahçe" demek olduğunu, bunun da yeryüzünde bir yer olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ebû'l-Kâsım el-Belhî, Ebû Müslim el-İsfahânî gibi birçok Mu'tezile âlimi ile bazı Ehl-i sünnet âlimleri bu görüşü savunurken ileri sürdükleri başlıca deliller şunlardır: a) Eğer Âdem ve Havvâ'nın konulduğu cennet âhirette iyilerin mükâfatlandırılacağı cennet olsaydı, Âdem ve Havvâ'ya yasak konmaması gerekirdi. Çünkü esas olarak cennette yasak yoktur. b) Cennette isyan ve günah söz konusu olmaz; halbuki Âdem ve Havvâ günah işlemişlerdir. c) Eğer burası asil cennet olsaydı, orada kâfir bulunmaması gerekirdi. Oysa şeytan cennette iken kâfir olmuş ve bu yüzden oradan çıkarılmıştır. d) Kur'an'da bildirildiğine göre cennet ebedîlik yurdu; oraya giren bir daha çıkarılmaz (bk. el-Hicr 15/48); halbuki Âdem ve Havvâ konuldukları cennetten çıkarılmışlardır. Bu görüşte olan-

lar, buranın dünyadaki bir yer olması gerektiği konusunda daha başka deliller de ileri sürmüşlerdir. Hatta bunlar, "bağlık bahçelik yer, yeşil topraklar" anlamına aldıkları bu cennetin Fars ülkesi ile Kirman arasında, Aden arazisinde veya Filistin'de olduğu yönünde iddialar ortaya atmışlarsa da bu iddialar ciddi bir delile dayanmaktan uzaktır. İmam Mâtürîdî de bu cennetin genel anlamıyla bağlık bahçelik bir yer olduğu şeklindeki açıklamalarıyla buranın yeryüzünde olduğu görüşüne katılıyor gibiyse de tam olarak yerini tesbit etmenin imkânsız olduğunu, selefin de bu kanaati taşıdığını belirtmektedir (bk. *Te'vîlât*, s. 106).

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu, Hz. Peygamber'in mi'rac sırasında cenneti müşahede ettiğini bildiren hadisleri de göz önüne alarak, Âdem ve Havvâ'nın bulunduğu cennetin gökte olduğunu savunmuşlar, ayrıca onların cennetten çıkarıldığını anlatan âyetlerde "ininiz!..." (ihbi'tu) kelimesinin kullanılmış olmasını da buna delil göstermişlerdir. Karşı görüşte olanlar ise bu kelimenin Bakara süresindeki (2/61) örneğinde olduğu gibi, "gitmek" anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Bazı âlimler de bu konudaki her iki iddianın mümkün olduğunu, konu ile ilgili sahit ve güçlü bir delil bulunmadığından kesin bir sonuca varılamayacağını, dolayısıyla tartışmaya girmemek gerektiğini söylemişlerdir (bk. Râzî, III, 3-4; İbn Kayyim, *Hâdî'l-ervâh*, s. 24-44; Âlûsî, I, 233).

Âdem'in Hatası ve Cennetten Çıkarılması. Hz. Âdem ve eşi cennete yerleştirildikten sonra kendilerine, bir tek ağaç dışındaki bütün meyvelerden yiyebilecekleri bildirilmiştir. Tevrat'a göre, Rab Allah'ın cennette bitirdiği ağaçlar içinde iki tanesi özel isim ve nitelikleriyle bildirilmektedir ki bunlar "hayat ağacı" ve meyvesi Âdem ile eşine yasaklanan "iyilik ve kötülüğü bilme ağacı"dır. Bu ağacın meyvesinden yemenin cezası ölümdür (Tekvîn, 2/9, 16-17). "Hayat ağacı" kavramı dünyanın pek çok yerinde ve eski şarkta bilinmekteydi. Mayalar'da, Cermenler'de, Vedalar'da ve eski Mısır'da bu inanç mevcuttu. Âsur-Bâbil metinlerinde ise daha çok "ölümsüzlük bitkisi" olarak yer almaktaydı. Hayat ağacı ölümsüzlük bahşetmektedir ve ilâhlara mahsustur. Çeşitli varlıklarla korunduğundan ona ulaşmak zordur (bk. Mircea Eliade, s. 237-253; B. S. Childs, *IDB*, IV, 695).

Hayat ağacı Kitâb-ı Mukaddes'te birçok defa geçmekte (bk. Tekvîn, 2/9, 3/22; Süleyman'ın Meselleri, 3/18, 11/30, 13/12, 15/4; Vahiy, 2/7, 22/2, 4), ölümsüzlük ağacının dışında, ilâhî hikmet ve beşerî faziletlere de delâlet etmektedir. Ahd-i Atîk araştırmalarında, Tekvîn kitabının ikinci ve üçüncü bablarında söz konusu edilen hayat ağacının mahiyet ve rolünün tesbitinde büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Tekvîn'de (2/9, 3/22) hayat ağacı, bilgi ağacı ile birlikte anılmaktaysa da anlatımda sadece bilgi ağacı söz konusu edilmektedir. Ayrıca Tekvîn 3/3, bahçenin ortasına sadece bilgi ağacını, Tekvîn 2/9 ise bilgi ağacı ile birlikte hayat ağacını da koymaktadır. Diğer yünden Âdem'e yasaklanan ağaç da hayat ağacı değil, bilgi ağacıdır. Eğer hayat ağacı yasaklanmışsa onun hakkında bilgi verilmesi gerekirdi. Halbuki kutsal kitap yazarı, hayat ağacını sadece zikretmekle yetinmektedir. Eğer yasaklanmamışsa, insanın kaderiyle bir ilgisi olmadığına göre zikredilmesinin sebebi nedir? Araştırmalar bunu, Tekvîn'in ikinci ve üçüncü bablarındaki iki ayrı kaynağın mevcudiyetiyle izah etmektedir. Buna göre hayat ağacından bahseden Tekvîn'in bu kısmı (3/22-24) metne sonradan ilâve edilmiştir (bk. B. S. Childs, *IDB*, IV, 695-696).

Tevrat'ta, "Şimdi elini uzatmasını ve hayat ağacından almasını ve yemesin ve ebediyen yaşamasın" (Tekvîn, 3/22) denilmek suretiyle hayat ağacının ölümsüzlük bahşetme vasfı belirtilmektedir. Yahudi geleneğinde hayat ağacı, kökleri semada, dalları yeryüzünde olarak tasvir edilmiştir (bk. Eliade, s. 240).

Bilgi ağacı (iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı), Tevrat'a göre hayat ağacı ile beraber (Tekvîn, 2/9) veya tek başına (Tekvîn, 3/3) cennetin ortasında bulunmaktadır ve Tanrı Âdem'e onun meyvesini yasaklamıştır. Ölümsüzlük bahşeden hayat ağacı olduğu halde, Tanrı niçin bilgi ağacını yasaklamış ve Âdem'e ondan yediği takdirde öleceğini bildirmiştir? Bazılarına göre bu iki ağaç aynıdır. Süleyman'ın Meselleri'nde (3/18) hayat ağacı ilâhî hikmetle aynı sayılmıştır. Diğerlerine göre ise hayat ağacına ulaşmak kolay değildir. O, ancak iyi ve kötünün bilgisini yani hikmeti elde etmekle bulunabilecektir. Hayat ağacı, Gılgamış'ın okyanusun dibinde aradığı ölümsüzlük otu gibi gizlidir. Ona ulaşabilmek için hikmete sahip olmak, hikmeti elde etmek için ise bilgi ağacından yemek

lâzımdır. Tekvîn'de (2/22) bilgi ağacı, hayat ağacının yerini bildiren bir unsur olarak belirtilmektedir. Yılanın Havvâ vasıtasıyla Âdem'i bilgi ağacının meyvesini yemeye ikna etmesine gelince, yahudi ve hıristiyan geleneğinde yılan kötülük ruhunu (şeytan) temsil etmektedir. Şeytan ise insanın ebediliğine karşı olduğundan, Âdem'in hayat ağacına yaklaşmasına engel olmuş, ölümsüzlük verir diyerek bilgi ağacından yedirmiş, böylece de ölümlü olmalarına sebep olmuştur (bk. Eliade, s. 250). Bir diğer izah tarzına göre ise yılan, ölümsüzlüğü kendi elde etmek istiyordu. Bunun için de diğer ağaçlar arasına gizlenmiş olan hayat ağacını bulması gerekiyordu. Bu sebeple, hayat ağacının yerini bildirmesi için Âdem'i bilgi ağacından yemeye ikna etmiştir (bk. Eliade, s. 250-251). Mişna (Sanhedrin, 70^a), iyiyi ve kötüyü bilme ağacının özüm asması olduğunu bildirmektedir, Henok (Enoch) kitabı (24/2) ise onu yedi dağın arasına yerleştirmektedir. Yahudi geleneği bu yasak meyvenin incir veya buğday başağı olduğunu da nakletmektedir (bk. J. Pedersen, *EI²* (Fr.), I, 182). Bu yasak ağacın gerçek bir ağaç olmayıp bir sembol olduğu da ileri sürülmüştür. İskenderiye Yahudiliği ve Philon, yasak ağacın cinsî ilişkisi ifade ettiği kanaatindedirler. Bazı kilise babalarınca da benimsenen bu yorum tasvip görmemiştir (bk. L. Piro, *DBS*, I, 99-100). Bilgi ağacının doğruyu yanlıştan ayıran ahlâkî değer, kültür ve akıl anlamında dünyevî bilgi, cihanşumul veya ilâhî bilgi olduğu da ileri sürülmüştür (bk. B. S. Childs, *IDB*, IV, 696; L. Ligier, I, 174-210).

Kur'an'a göre, Âdem ve Havvâ cennete yerleştikten sonra orada Allah'ın nimetlerinden diledikleri gibi faydalanıyorlardı. Allah onları yasak ağaca yaklaşmamaları hususunda uyardı: "Ey Âdem! Eşin (Havvâ) ile birlikte cennete yerleş; orada çekinmeden istediğin her yerde cennet nimetlerinden yiye; sadece şu ağaca yaklaşmayın; sonra ikiniz de zalimlerden olursunuz" (el-Bakara 2/35). Kur'an-ı Kerim'de bu ağacın mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Sadece şeytanın Âdem ile Havvâ'ya çirkin yerlerini göstermek için, "Rabbiniz başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz yahut ebedî kalıcılardan olursunuz diye şu ağacı size yasakladı" (el-A'raf 7/20) ve "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120) diyerek

onları yanılttığı belirtilmektedir. Bu konuda sahih hadislerde de başka bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklarda yer alan ve bu ağacın hayrı ve şerri bilme ağacı veya üzüm asmaları, buğday, incir ağacı vb. bitki türlerinden biri olduğunu belirten rivayetler ise İslâm dışı kaynaklara dayanmaktadır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 184; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 256-257).

Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşması ve Allah'ın yasağını çiğnemesinin şekli ve neticeleri hakkındaki bilgiler Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de farklılıklar göstermektedir. Tevrat'a göre kır hayvanlarının en hilekârı olan yılan, Aden'deki bahçede (cennet) yaşamakta olan Havvâ'ya yaklaşmış, "Allah bilir ki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız" diyerek onu yasak ağacın meyvesinden yemeye ikna etmiş, daha sonra Havvâ yasak meyveden Âdem'e de yedirmiştir (Tekvîn, 3/1-6). Kitâb-ı Mukaddes'in, "İblis ve şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan yeryüzüne atıldı ve/onun melekleri kendisiyle beraber atıldılar" (Vahiy, 12/9) ifadesinden de anlaşılacağı gibi bu yılanın şeytan olduğu söylenmektedir. Apokrif kaynaklarda şeytanın yılanın içine girdiği ve Havvâ'nın yalnız kalmasını gözleyerek ona yasak ağacın meyvesini yedirdiği nakledilmektedir (bk. J. B. Frey, *DBS*, I, 112; J. Pedersen, *EI²* (Fr.), I, 182). Başka bir rivayete göre ise semadan kovulan şeytan, o sırada kanatları olan ve konuşabilen yılanla Âdem ile Havvâ'yı iğvâ etmesini öğretir (bk. J. B. Frey, *DBS*, I, 125-126). Kur'an-ı Kerim'de yılanın söz edilmemiştir. Bazı İslâm tarihi kitaplarında geçen bu yılan unsuru tamamen İslâm dışı kaynaklara dayanmaktadır. Kur'an'a göre onları yasak ağaca yaklaşmaya teşvik eden şeytandır. Âdem'e karşı açık bir kıskançlık içinde bulunan şeytan, önce Allah'ın emrine karşı gelerek Âdem'e secde etmemiş (bk. el-A'râf 7/11-12), sonra da onu aldatarak günah işlemesine sebep olmuştur. Şeytanın cennete girişi ve Âdem ile Havvâ'ya yaklaşması konularında Kur'an ve sahih hadislerde bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklardaki bilgiler ise genellikle apokrif yahudi kaynaklarından alınmıştır.

Tevrat'a göre yasağı çiğnemelerinin sonucu olarak ikisinin de gözleri açılır, çıplaklıklarının farkına varırlar ve incir yapraklarından kendilerine örtü yapar-

lar (bk. Tekvîn, 2/7). Kur'an-ı Kerim'e göre de yasağı çiğnemenin hemen ardından utarılacak yerleri kendilerine görünmüş ve cennet yapraklarını üst üste yamayıp üzerlerine örtmeye başlamışlardır (bk. el-A'râf 7/22; Tâhâ 20/121). Tevrat'a göre kadın için asıl ceza gebelik sıkıntıları, çocuk doğurma sancıları ve erkeğin hâkimiyetinde olmak, erkek için asıl ceza ise geçim temini için toprakla uğraşmak, toprağa dönünceye kadar alın teriyle yiyeceğini sağlamak ve sıkıntılı bir hayat geçirmek (bk. Tekvîn, 3/16-19), kısaca Aden bahçesinden atılmaktır (bk. Tekvîn, 3/23-24). Kur'an'a göre de Âdem ve eşi, işlenen bu suç sebebiyle içinde buldukları cennetten, belirli bir müddet yaşamaları için yeryüzüne indirilmişlerdir. İnsanlar arasındaki düşmanlıklar da yasağı çiğnemiş olmanın bir cezasıdır (bk. el-Bakara 2/36, 38; el-A'râf 7/24; Tâhâ 20/123).

Hıristiyanlar Âdem'in yasak ağaca yaklaşmakla büyük bir günah işlediğine, Allah'ın gazabına uğradığına, onun bu günahının kıyamete kadar her yeni doğan çocuğa geçtiğine, dolayısıyla onların da günahkâr olarak doğduklarına, ancak vaftiz edilmek suretiyle cehennemlik olmaktan kurtulduklarına inanırlar. Bu **aslî günah*** inancı, hıristiyan kültür ve felsefesinin ana fikridir. Hıristiyanlık'ta insan kötülüğün içinde rehbersiz bırakılmıştır, günahı ile baş başa kalmıştır. İslâm'a göre ise Allah yol gösterici, başışlayıcı ve yardım edicidir. Zaten Âdem de cennetten atıldıktan sonra rabbinden birtakım kelimeler almış ve tövbesi kabul edilmiştir (bk. el-Bakara 2/37). İslâm'a göre suç ve ceza ferdidir; kimse kimsenin günahından sorumlu değildir (bk. el-En'âm 6/164). Kur'an-ı Kerim'de, hıristiyan itikadının aksine, Âdem'in hatasının ve cezasının ferdiliği, Allah'ın insanlara yönelttiği şu hitapla da belirtilmiştir: "Yalnız size benden bir hidâyet geldiği zaman kimler benim hidâyetime uyaras artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir; inkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise ateş ehlidir, orada ebedî kalacaklardır" (el-Bakara 2/38-39; Tâhâ 20/123).

İslâm âlimleri Âdem'in yasak ağaçtan uzak durması yönündeki ilâhî emre uymamasının Allah'a bir isyan ve büyük günah sayılıp sayılmayacağı konusunu tartışmışlardır. Bu tartışma, daha çok Tâhâ süresinin 115 ve 121. âyetlerinin üslûbundan kaynaklanmaktadır. Bu sürenin 121. âyetinde Âdem ve Hav-

vâ'nın şeytana aldanarak yasak ağacın meyvesinden yedikleri belirtildikten sonra, "Böylece Âdem rabbine âsi olup yolunu şaşırды" denilmektedir. Bu âyetteki "aşâ" fiili, Mu'tezile mezhebine göre, Hz. Âdem'in büyük günah işlediği anlamına gelmez; o, küçük günah, başka bir tâbirle **zelle*** işlemiştir. Bunun "âsi oldu" fiili ile ifade edilmesi, insanlar için bir uyarı maksadı taşımakta, bir bakıma onlar, "Sakın, büyük günah şöyledursun, önemsiz hataları bile küçümsemeyiniz!" şeklinde uyarılmaktadır (bk. Zemahşerî, II, 557). Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu bunun bir günah olduğunu, yani Âdem ile Havvâ'nın yasağı çiğnemek suretiyle emre karşı geldiklerini ve bu yüzden âsi olduklarını kabul etmişlerdir. Ancak bazı âlimler Tâhâ süresinin 115. âyetinde geçen, "Andolsun ki biz daha önce Âdem'e emir vermiştik; ancak o unuttu ve biz onu azimli bulmadık" meâlindeki ifadeyi göz önüne alarak, Âdem'in yasaklanmış ağaca günah işleme azmi olmaksızın dalgınlıkla yaklaştığını belirtmişlerdir. Nitekim Hasan-ı Basrî, "Vallâhi, o unuttuğu için âsi oldu" demiştir (bk. Râzî, XXII, 127). Ayrıca İslâm âlimlerinin kanaatine göre bu olay Âdem cennette iken, yani peygamber olmadan önce cereyan etmiştir. O zaman ne ümmet, ne de cemaat vardı. Âdem'in kasıtsız olarak işlediği bu hata, tövbe etmesi üzerine Allah tarafından bağışlanmış, yeryüzüne indikten bir müddet sonra da kendisine peygamberlik verilmiş, böylelikle o ilk insan, ilk baba ve ilk peygamber olmuştur. Aslında Hz. Âdem ve eşinin şeytanın iğvâsına kapılmaları, pişmanlık duymaları ve tövbe etmeleri, tövbelerinin kabul edilmesi, cennetten çıkarılmaları gibi hadiseler, onların soyunun dünya hayatına ait macerasının bir hulâsası gibidir. Bu ilk günah ve daha sonraki gelişmelerin, yeryüzünde insanlar da haramlara yaklaştıktan sonra ataları Âdem gibi samimiyetle tövbe ederlerse tövbelerinin kabul edilebileceğini, günah karşısında insan için bir tövbe ve af müessesesinin daima işleyeceğini, insanın böylelikle kemale ereceğini gösterdiği düşünülebilir.

Âdem'in Cennetten Çıkarıldıktan Sonraki Hayatı. Hz. Âdem'in hayatının yasak meyveyi yedikten ve cennetten çıkarıldıktan sonraki dönemi hakkında Kur'an-ı Kerim'de bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklardaki haberler ise genellikle yahudi geleneğinden aktarılmış bil-

gilerdir. Tevrat'a göre Âdem, iyiliği ve kötülüğü bilme ağacından yedikten sonra Rab Allah, hayat ağacından yiyip ebediyen yaşamasın diye onu Aden (Eden) bahçesinden çıkarıp kovar (bk. Tekvîn, 3/23-24). Kur'an-ı Kerim'de ise şeytanın iğvâsı sonucu Allah'ın yasağını çiğneyen Âdem ile Havvâ'ya (ve şeytana), "Birbirinize düşman olarak inin; yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır" (el-Bakara 2/36); "Hepiniz oradan inin" (el-Bakara 2/38) denildiği belirtilmektedir. Âdem ile Havvâ'nın cennetten veya Aden bahçesinden çıkarıldıktan sonra nerede, ne kadar yaşadıkları konusunda Ehl-i kitap literatüründeki bilgiler, Kitâb-ı Mukaddes dışı kaynaklara dayanır. Apokrif sayılan kitaplara göre Âdem ile Havvâ Aden bahçesinden atıldıktan sonra aç kalmışlar, cennette yediklerine benzer yiyecek bulamayınca tövbe etmeye karar vermişlerdir. Havvâ boynuna kadar Dicle sularına girerek otuz yedi gün, Âdem ise Erden ırmağında kırk gün kalmış, böylelikle Tanrı'nın lutfuna nâil olmak istemişlerdir. On sekizinci günün sonunda şeytan bir melek şeklinde Havvâ'ya görünmüş, Âdem ile Havvâ'nın suçlamaları karşısında kendi düşüşünün de Âdem yüzünden olduğunu, çünkü ona secde etmek istemediğini, dolayısıyla da Âdem'e karşı öfke dolu olduğunu bildirmiştir (bk. *Vita*, c. I-XVI'dan naklen, J. B. Frey, *DBS*, I, 102-103). Bir başka apokrifte (*Le Combat d'Adam et d'Eve*) ise Âdem ile Havvâ cennetten atıldıktan sonra pek çok güçlülükle karşılaşır. Tanrı onların ikametleri için kaya içinde bir mağara tahsis eder. Çeşitli sıkıntı ve güçlükler karşısında Tanrı her defasında yardımlarına gelir ve onlara, 5500 sene sonra, bütün iyilerin tekrar cennete döneceklerini müjdelir; teselli için de cennetten bazı hatıralar verir. Tâlimatı üzerine melek Mikâil altın çubuklar, Cebrâil buhur, İsrâfil ise mür getirir. Bu üç nesne, hayat ağacının yanındaki kaynaktan islatıldıktan sonra Âdem'e verilir. Âdem de bunları mağaraya koyar. Bu sebeple bu mağaraya "Hazine Mağarası" denilmiştir. *La Caverne des Trésors*'da ise, Âdem ile Havvâ'nın, daha evlenmeden cennetten çıktıkları, cennetin yakınındaki bir dağın tepesinde buldukları bir mağarada saklandıkları bildirilmektedir (bk. J. B. Frey, *DBS*, I, 112). Bir kısım müslüman tarihçilerin naklettikleri, ancak Kur'an ve sahih hadislerde yer almayan bazı rivayetlere göre cennetten yeryüzüne

inme emri üzerine, Âdem Hindistan'a, rivayetlerin akserisine göre ise Seylan (Serendib) adasına, Havvâ da Cidde'ye inmiştir. Daha sonra onlar Müzdelife ve Arafat'ta buluşmuşlardır (bk. Taberî, *Târîh*, I, 121; Mes'ûdî, I, 60; Ya'kübî, I, 3; Sa'lebî, 21 vd.).

Hz. Âdem'in dili İslâmî telakkiye göre Arapça, yahudi ve hıristiyanlara göre ise Ârâmîce idi. Cennette Arapça, yeryüzüne inince de Süryânîce konuştuğu; on iki yazı çeşidi ile 700 dil bildiği de öne sürülmüştür.

İsrâiliyat'tan kaynaklanan bazı bilgilere göre Âdem ile Havvâ, cennetten çıktıktan 223 gün sonra evlenmişlerdir (bk. J. B. Frey, *DBS*, I, 107). Havvâ, Âdem'e her batında bir kız ve bir erkek olmak üzere, yirmi batında kırk çocuk doğurmuştur (bk. Sa'lebî, 33). İlk ikizler Kâbil ile kız kardeşi Aklima, son ikizler ise Abdülmugis ve Emetülmugis'tir (bk. Sa'lebî, 33). Sadece Şit tek doğmuştur. Kâbil ve Aklima'dan sonra ise Hâbil ile Lebuda doğmuştur. Âdem'in ilk çocuklarının isimleri, apokrif kabul edilen kitaplarda farklı şekillerde verilmektedir. "Hazine Mağarası"na göre (bk. J. B. Frey, *DBS*, I, 112) Kâbil (Caiñ) ile Lebuda, Hâbil (Adel) ile Kelimath; "Âdem'in Vefatı" (*La mort d'Adam*) adlı esere göre (bk. *a.g.e.*, I, 125) Kâbil ile Kainan, Hâbil ile Erma; "Âdem ve Havvâ'nın Mücadelesi"ne göre ise (bk. *a.g.e.*, I, 107) Kâbil ile Luva, Hâbil ile de Aklejane dünyaya gelmiştir.

Tevrat'a göre Âdem 930 yıl yaşamıştır (bk. Tekvîn, 5/5). Hz. Âdem, ölmeden önce oğlu Şit'e son vasiyetini yapar ve bir cuma günü vefat eder (bk. *DBS*, I, 113). Rivayete göre Cenâb-ı Hak, Âdem'e ileride türeyecek bütün soyunu göstermiş, Âdem Hz. Dâvud'un ömrünün altmış yıl olduğunu görünce kendi 1000 yıllık ömrünün kırk yılını ona vermiştir. Ancak eceli geldiğinde bu vadedilen dönmek isteyince Allah onun ömrünü 1000'e Dâvud'un ömrünü de 100'e tamamlamıştır (bk. Sa'lebî, 36).

Kitâb-ı Mukaddes, Hz. Âdem'in kabrinin nerede olduğunu bildirmemektedir. Fakat ilk dönem yahudi ve hıristiyan yazarları, özellikle de apokrif kitaplar çeşitli görüşler nakletmektedir. Eski yazarlara göre Hz. Âdem, atıldığı yeryüzü cennetinin civarında bir yere gömülmüştür. Bazı yazarlar -Saint Jérôme da dahil- Hebron'a, III. asırdan itibaren ise pek çoğu, İsa Mesih'in çarmıha gerildiği iddia edilen Calvaire'e gömüldüğünü savunmuşlardır (bk. L. Pirot, *DBS*,

I, 100). Hz. Âdem'in kabrinin nerede olduğu konusunda İslâmî kaynaklarda çeşitli rivayetler vardır. İbn İshak'a göre Âdem'in kabri cennetin doğusunda bir yerde, diğer rivayetlere göre ise Mekke'de Ebükubeyns mağarasında veya Hindistan'daki Nevz dağındadır (bk. Sa'lebî, 37). Başka bir rivayete göre de tûfanda Hz. Nûh, Âdem'in tabutunu gemiye almış, tûfandan sonra da Beytülmakdis'e defnetmiştir (bk. a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 232, 244, 251, 311, 315, 323; IV, 400, 406; V, 178-179, 265; Dârimî, "Şalât", 206; Buhârî, "Enbiyâ", I, "İsti'zân", I; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 79, "Cenâ'iz", 65; Ebû Dâvud, "Şalât", 207, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Cum'a", I, "Tefsîr", 2/1; Ya'kübî, *Târîh* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 — Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), I, 3, 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1406/1986, I, 157-184; a.m.f., *Târîh* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 — Beyrut, ts. (Dâru Sübyedân), I, 121; Mâtürîdî, *Te'vîlât* (nşr. İbrâhim Avazeyn—Seyyid Avazeyn), Kahire 1391/1971, s. 106; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1367/1948 — Beyrut 1384-85/1964-65, I, 34, 60; Sa'lebî, *Arâ'isü'l-mecâlis*, Kahire 1301, s. 19-37; Zemahşerî, *Keşşâf*, Kahire 1387/1968 — Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), I, 271-272; II, 557; Fahrreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-gâyib*, Kahire 1934-62 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), II, 165-166, 168, 175 vd., 212, 215; III, 3-4; VIII, 19-23, 74-75; XXII, 127; XXX, 235-236; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Bulak 1293, III, 348-549; *Lisânü'l-'Arab*, "edm" md.; İbn Kayyim, *Hâdî'ervâh*, Kahire 1971, s. 24-44; İbn Kesîr, *Tefsîr*, Kahire 1390/1971, I, 111; İbn Haldûn, *el-'İber*, Bulak 1284 — Beyrut 1399/1979, II, 4-5; Ebû's-Suud, *Tefsîr*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), I, 90; *Tâcü'l-'arûs*, "edm" md.; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, Bulak 1301 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), I, 123, 220, 233; M. Reşid Rizâ, *Tefsîrü'l-menâr*, Beyrut 1353-54 — Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), I, 257-260; Elmallı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935-38, I, 297-327; Mircea Eliade, *Traité d'Histoire des Religions*, Paris 1949, s. 238, 247-248; L. Ligier, *Péché d'Adam et Péché du Monde*, Paris 1960, I, 174-210; Abdülvehhâb en-Neccâr, *Kaşâşü'l-enbiyâ*, Kahire 1963; Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1963, I, 56; T. H. Gaster, *Myth, Legend and Custom in the Old Testament*, New York 1969, s. 32-35; Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 247-272; a.m.f., "Âdem", *İBA*, I, 66-70; *NDB*, s. 16, 134, 532; *Ancien Testament* (Traduction Oecuménique de la Bible), Paris 1980, s. 46-47; *el-Mu'cemü's-şâfi*, "edm" md.; F. McC—K-G, "Adam", *JE*, I, 173-179; Ferid Vefdi, *DM*, I, 123-130; A. Hamdi Akseki, "Âdem", *İTA*, I, 74-89; B. S. Childs, "Adam", *IDB*, I, 42-44; a.m.f., "Tree of Knowledge, Tree of life", a.e., IV, 695-697; J. Pedersen, "Âdam", *EI*² (Fr.), I, 181-183; M. H. Bennett, "Âdam", *ERE*, I, 84-87; J. B. Frey, "Âdam (Livres Apocryphes sous son nom)", *DBS*, I, 101-134; L. Pirot, "Âdam et La Bible", a.e., I, 86-100; E. Cothenet, "Paradis", a.e., VII, 1178.

